

Макаренко С.С. Психологические факторы приобщения молодежи к криминальной субкультуре

Раскрываются психологические факторы возникновения и функционирования криминальной субкультуры в молодежной среде. Рассматриваются вопросы проявления признаков криминальной субкультуры и их влияние на формирование личности подростка.

Ключевые слова: субкультура, криминальная субкультура, группа подростков, факторы криминальной субкультуры.

Makarenko S.S Psychological factors of youth involvement in criminal subculture

Psychological factors of appearance and functioning of criminal subculture among young people are analyzed. The problems of display peculiarities of criminal subculture features and their influence on a teenager formation are considered.

Key words: subculture, criminal subculture, group of teenagers, factors of the criminal subculture.

Стаття надійшла 6 червня 2011 року

УДК 376 – 056.36:316.77

О.І. Проскурняк

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ
РОЗУМОВИМ РОЗВИТКОМ**

Доводиться актуальність розвитку комунікативних якостей та формування комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком, аналізуються наукові підходи до вивчення комунікативної компетентності, яку автор розглядає як результат розвитку комунікативної діяльності, визначаються психологічні, психофізіологічні та соціальні детермінанти формування комунікативної

компетентності учнів зі зниженим інтелектуальним розвитком та аналізується їх зміст, окреслюються напрями оптимізації формування комунікативної компетентності цієї категорії учнів.

Ключові слова: *комунікативна компетентність, комунікативна діяльність учнів зі зниженим інтелектуальним розвитком, психологічна детермінанта, психофізіологічна детермінанта, соціальна детермінанта.*

Постановка проблеми. Концепція спеціальної освіти визначає основні орієнтири оновлення змісту виховної та освітньої системи в межах освітніх закладів. Вона орієнтує на особистісну своєрідність кожної дитини, на встановлення партнерських відносин, розширення світогляду дитини, реформування предметного середовища, забезпечення самостійної та спільної діяльності дітей згідно з їхніми бажаннями та здібностями. Однією із основних цілей корекційного навчання й виховання є забезпечення процесу неперервного розвитку дитини, що ставить за мету виховання особистості, яка зможе інтегруватися в соціум.

Сучасний освітній процес характеризується своєю спрямованістю на комунікативне виховання дитини, від успішності його реалізації залежить успіх мовленнєвого розвитку та створюються передумови для активної участі дитини в суспільному житті – дитина набуває необхідні в особистому житті навички комунікативної поведінки, культуру мовленнєвого розвитку. За таких умов проблема формування комунікативної компетентності учнів зі зниженим інтелектуальним розвитком набуває дедалі більшої актуальності у сфері навчання та виховання, оскільки від рівня сформованості комунікативної компетентності залежить характер соціалізації дитини.

Стан дослідження. У сучасній психології існують різні підходи до розуміння комунікативної компетентності. Слід зазначити, що в більшості випадків психологи (як вітчизняні, так і зарубіжні) дотримують неоднозначних підходів до розуміння та

розв'язання цієї проблеми. Назвемо основні з цих підходів (використані тут терміни лише підкреслюють домінуючу серед інших позицію науковця щодо трактування суті спілкування і комунікативної компетентності):

– діяльнісний підхід (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, М. Лісіна, Б. Ломов, С. Рубінштейн, О. Смірнова та ін.);

– змістовий підхід (Г. Костюк, Н. Кузьміна, Л. Петровська та ін.);

– комунікативна компетентність як готовність (установка) до діяльності (Ю. Азаров, М. Коць, Н. Кузьміна, Л. Петровська, Д. Узнадзе та ін.);

– особистісний підхід – комунікативна компетентність як комплекс особистісних якостей (Г. Айзенк, П. Горностай, В. Зливков, Р. Кеттел, М. Молоканов, Г. Оллпорт, Л. Петровська та ін.);

– розуміння комунікативної компетентності через Я-стан (Е. Берн, П. Єршов, М. Молоканов, Л. Петровська та ін.);

– комунікативна компетентність як здібності особистості, як уміння – компонент здібностей (В. Гаркуша, М. Заброцький, Л. Петровська, К. Платонов та ін.);

– діалогічний підхід (М. Бахтін, Л. Виготський, С. Дмитрієва, А. Копйов, О. Матюшкін та ін.).

У загальній психології, спеціальній психології та корекційній педагогіці досліджувалися особливості розвитку соціальної, психологічної компетентності, комунікативної активності, комунікативних здібностей (Е. Чернишова, С. Ігнатєва, Н. Кузьменкова, Л. Іюдіна, Н. Волошин, Ю. Корольова, В. Серова, С. Тарасюк, Т. Пироженко та ін.), особливості психологічного розвитку та навчання дітей зі зниженим розумовим розвитком досліджували українські та зарубіжні вчені (Ю. Бистрова, В. Бондар, Н. Гончарова, Н. Коломинський, М. Матвєєва, В. Синьов, В. Печерський, В. Тарасун, О. Хохліна, та ін.).

Водночас, потребує розширеного і поглибленого вивчення проблема аналізу соціально-психологічних детермінант форму-

вання комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком.

Метою статті є аналіз підходів визначення поняття комунікативної компетентності, її структури, детермінант формування комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком.

Виклад основних положень. Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність, як зазначає Т. Гончар, формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувають під час не тільки безпосередньої взаємодії, а й опосередкованої, з літератури, театру, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішення. У процесі опанування комунікативної сфери людина запозичує з культурного середовища засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм [1].

На нашу думку, доцільнішим є визначення комунікативної компетентності за О. Корцем, котрий розуміє її як інтегральну якість індивіда, що забезпечує йому успішність діяльності в умовах, які постійно змінюються. Відтак комунікативна компетентність має забезпечувати успішну організацію взаємодії для ефективного вирішення завдань, що постають перед людиною, готовність до партнерства [3].

Якщо ґрунтуватися на прийнятій у соціальній психології структурі спілкування, що включає перцептивний, комунікативний та інтерактивний аспекти, то комунікативну компетентність можна розглядати як складову спілкування. Тоді комунікативний процес, на думку Т. Гончара, розуміється як «інформацій-

ний процес між людьми як активними суб'єктами, з урахуванням стосунків між партнерами». Тобто виникає «вузьке» поняття «комунікація». Однак часто «комунікацію» розуміють як синонім спілкування, підкреслюючи, що «комунікативний вплив є ... психологічним впливом одного комуніканта на іншого з метою зміни його поведінки» [1]. Це означає, що відбувається зміна самого типу відносин, що склався між учасниками комунікацій. Існує й широке розуміння «комунікації», яке застосовується у зв'язку з розвитком системи масових комунікацій у суспільстві.

О. Корець виокремлює такі складові комунікативної компетентності:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка ґрунтується на знаннях і життєвому досвіді індивіда;

- здатність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;

- адекватна орієнтація людини – у власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, в ситуації;

- готовність і вміння будувати контакт із людьми;

- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;

- знання, вміння і навички конструктивного спілкування;

- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [3].

Таким чином, комунікативна компетентність – структурний феномен, що містить складові цінності, мотиви, настанови, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички.

У структурі комунікативної компетентності, як ієрархічно організованого психічного утворення, розрізняють мотиваційно-спонукальну, функціональну та особистісну складові.

Мотиваційно-спонукальна ланка структури комунікативної компетентності в спілкуванні представлена такими компонентами, як мотиви, настанови, здібності.

Функціональна ланка представлена такими якостями, як уміння встановлювати контакти з іншими, пропонувати та вирішувати конфлікти, знаходити адекватні засоби впливу на партнера, що у сукупності утворюють стиль спілкування. У ланці особистісних якостей: комунікабельність, соціально-психологічна спостережливність, емпатія.

Отже, комунікативну компетентність розглядаємо як певний рівень розвитку особистості, що передбачає сформованість цілісної системи мотиваційно-спонукальних явищ, особистісних якостей та функціональних проявів, які реалізують емоційні, когнітивні, поведінкові сфери особистості.

Комунікативна компетентність розумово відсталих учнів пов'язана з розвитком комунікативної діяльності: чим краще розвинута комунікативна діяльність – тим вищий рівень комунікативної компетентності. Комунікативна компетентність є результатом розвитку комунікативної діяльності учнів із розумовою відсталістю.

Аналізуючи дослідження М.П. Матвєєва, В.М. Синьова, О.П. Хохліної та ін., визначимо компоненти особистості, що впливають на розвиток комунікативних якостей, компетентності розумово відсталих учнів:

– емоційний компонент (стан особистості в ситуації міжособистісної взаємодії, невміння керувати своїм емоційним станом у передконфліктних і конфліктних ситуаціях);

– вольовий компонент (нездатність особистості до самоконтролю).

– пізнавальний компонент (суб'єктивність, невміння аналізувати і прогнозувати ситуацію);

– мотиваційний компонент (відображає стан внутрішніх сил, які не сприяють адекватній поведінці в конфлікті і вирішенню проблеми);

– психомоторний компонент (невміння володіти своїм тілом, керувати жестикуляцією і мімікою) [4].

Ґрунтуючись на доробках О. Наконечної, Г. Шевчук, А. Шевчук, серед детермінант, що впливають на формування комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком, визначимо:

– детермінанти, пов'язані з психофізіологічними особливостями розвитку (травми мозку або інфекції, спадкові хвороби, відставання розумового розвитку, особливості нервової системи, зокрема процесів збудження і гальмування);

– власне психологічні детермінанти – особливості особистості (статеві, вікові особливості, ситуація внутрішньосімейного розвитку, рівень самооцінки, акцентуації характеру);

Відповідно до визначення поняття «комунікативна компетентність» ця детермінанта включає соціальний досвід учнів зі зниженим розумовим розвитком»: соціальну некомпетентність (недостатній рівень способів соціального реагування), вплив освітніх закладів, засобів масової інформації тощо.

Визначені соціально-психологічні детермінанти певною мірою впливають на формування комунікативної компетентності розумово відсталих учнів, тобто мають певну ієрархічну структуру.

На наш погляд, чільне місце мають психофізіологічні та психологічні детермінанти. Органічні враження центральної нервової системи спричиняють відхилення у пізнавальній сфері розумово відсталих дітей. Визначають такі особливості вищої нервової діяльності: слабкість замикальної функції кори головного мозку (повільно формуються нові умовні зв'язки, на яких ґрунтуються навчання та виховання), труднощі диференціації, їх мала стійкість (погане орієнтування в навколишньому середовищі, невміння застосовувати на практиці ті чи інші правила), слабкість, інертність нервових процесів, порушення рівноваги процесів збудження та гальмування. Також особливості вищої нервової діяльності школярів виявляються в дефектах пізнавальних процесів – уваги, пам'яті, сприйняття, мислення, мовлення.

Серед основних недоліків уваги учнів зі зниженим розумовим розвитком визначають порушення концентрації, стійкості тощо.

Відчуття та сприйняття при розумовій відсталості, як наголошує М. Матвеева, слабко диференційовані, характеризуються неточністю, вузькістю, недостатньою усвідомленістю. Особливого значення при корекційному впливі набуває організація сприйняття, мовленнєва регуляція перцептивної діяльності, встановлення міжсенсорної взаємодії [4].

Щодо особливостей пам'яті, то в учнів зі зниженим розумовим розвитком порушені запам'ятовування (недостатня осмисленість), збереження (дитина швидко забуває) і відтворення (неточність).

Мислення характеризується повільністю, найбільші порушення спостерігаються в мовно-логічному мисленні, порівняно збереженим є наочно-дійове мислення. Недорозвинення вищих (абстрактних) форм мислення спостерігається в самостійній діяльності та відображається на особистості розумово відсталої дитини [4].

Значні порушення емоційно-вольової сфери також є особливістю дітей зі зниженим розумовим розвитком, що визначається слабкістю регуляції емоцій, їх недостатня диференційованість, полярність, невідповідність зовнішнім впливам за змістом, порушення в розвитку вищих (інтелектуальних, моральних, естетичних) почуттів, низький рівень емоційної вираженості. Водночас при розумовій відсталості спостерігаються розлади почуттів: роздратованість, ейфорія, апатія тощо.

У структурі спрямованості особистості розумово відсталих дітей визначають інтереси, потреби, переконання. Інтереси в тієї категорії дітей недостатньо диференційовані та інтенсивні. Формування соціально зрілих потреб вимагає більше часу, ніж у нормі. Переконання при інтелектуальній недостатності поверхневі, діти не завжди можуть їх обстоювати, не орієнтуються на них у повсякденному житті, але при корекційному впливі можливо виховати в них соціально значущі інтереси та потреби, сформувані певні переконання. У більшості учнів зі зниженим інтелектуальним розвитком неадекватна самооцінка (знижена

або підвищена), що негативно впливає на їхню комунікативну діяльність.

До загальних недоліків діяльності учнів зі зниженим інтелектуальним розвитком є порушення мотивації та цілеспрямованості, слабкість орієнтування, невміння планувати діяльність та передбачати її наслідки, некритичне ставлення до результатів діяльності, невміння бачити та виправляти помилки.

Про рівень психічного розвитку дитини також свідчить рівень розвитку мови, тому що це не тільки засіб комунікації, але й регулятор вищих психічних функцій. Особливості мовленнєвої сфери досліджували такі корифеї дефектологічної науки, як А. Лурія, М. Гнездилов, В. Петрова, М. Певзнер та ін. У дітей зі зниженим інтелектуальним розвитком бідний словниковий запас, порушення звукосприйняття та звуковідтворення, узагальнення що ускладнює їхню комунікативну діяльність. Перехід до самостійного висловлювання в цих дітей уповільнений. Розумово відсталі учні часто не усвідомлюють необхідність чітко передавати зміст певних подій, тобто вони не орієнтуються на співрозмовника.

На розвиток соціальної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком значною мірою впливають соціальні детермінанти, зокрема ситуація внутрішньосімейного розвитку. Сім'я вирішальним чином визначає умови життя дитини, з одного боку, попереджаючи шкідливі наслідки, а з іншого – є найкращим джерелом його вражень і переживань. Криза в сім'ї призводить до викривлення ідеалів, що провокує порушення в комунікативній поведінці, нехтування соціальними еталонами.

Ґрунтуючись на визначенні та аналізі детермінант, що впливають на формування комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком, корекційна робота з вирішення цієї проблеми має здійснюватися за такими напрямками:

– психологічний, що передбачає корекцію пізнавальних можливостей, активізацію мовлення, розширення словникового запасу, мотивацію на комунікативну взаємодію, встановлення

міжособистісних зв'язків, розвиток комунікативної активності, формування комунікативних навичок тощо;

– соціальний, що передбачає створення умов для оптимізації формування комунікативної компетентності учнів із розумовою відсталістю через ознайомлення батьків із особливостями комунікативної діяльності їх дітей, залучення засобів масової інформації (створення спеціального циклу програм з метою розширення їх соціального досвіду), активізацію роботи фахівців навчальних закладів щодо розробки та впровадження спеціально орієнтованих програм.

Висновки. Таким чином, комунікативну компетентність ми розуміємо як інтегральну якість індивіда, що забезпечує йому успішну діяльність в умовах, що постійно змінюються. До структури комунікативної компетентності входять мотиваційно-спонукальна, функціональна та особистісна складові. Аналіз особливостей формування комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком допоміг визначити психофізіологічні, психологічні та соціальні (мікро- та макро- фактори) детермінанти, що впливають на її ефективність, з урахуванням яких були окреслені психологічний та соціальний напрями роботи з оптимізації формування комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення особливостей комунікативної компетентності учнів зі зниженим розумовим розвитком у контексті їхньої комунікативної діяльності, визначення критеріїв її сформованості, розробка і впровадження програми з формування комунікативної діяльності цієї категорії учнів у закладах освіти.

1. Гончар Т.І. Комунікативна компетентність: суть, структура, розвиток / Т.І. Гончар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.knukim.edu.ua/articles_gonchar.htm

2. Кобзар Т.Л. Комунікативна компетентність: психологічний підхід до проблеми / Т.Л. Кобзар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/375/2/C1B26889.pdf>

3. Корець О.М. У пошуках шляхів формування комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі іноземної мови) / О.М. Корець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrdeti.com/2005/1_a6_2005.html

4. Матвеева М.П. Психологія розумово відсталої дитини / М.П. Матвеева, В.М. Синьов, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.

5. Наконечная О.В. Психологические детерминанты конфликтности подростков / О.В. Наконечная, Г.А. Шевчук, А.С. Шевчук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://student.km.ru/ref_show_frame.asp

Проскурняк А.И. Социально-психологические детерминанты формирования коммуникативной компетентности учащихся со сниженным умственным развитием

Обосновывается актуальность развития коммуникативных качеств и формирования коммуникативной компетентности учащихся со сниженным умственным развитием, анализируются научные подходы к изучению коммуникативной компетентности, которую автор рассматривает как результат развития коммуникативной деятельности, выделяются психологические, психофизиологические и социальные детерминанты формирования коммуникативной компетентности учащихся со сниженным умственным развитием, очерчиваются направления оптимизации формирования коммуникативной компетентности у этой категории учащихся.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативная деятельность учащихся со сниженным интеллектуальным развитием, психологическая детерминанта, психологическая детерминанта, социальная детерминанта.

Proskurnyak O.I. Social-psychological determinants of the formation of the communicative competence of students with lower mental development

The article deals with the actuality of the development of communicative skills and communicative competence forming of students with lower

mental development, the of analyzes the scientific approaches to the study of communicative competence, which the author sees as the result of the communicative activities, also highlighted the psychological, physiological and social determinants of forming communicative competence of students with lower mental development and analyzes its contents., outlines the direction of optimizing the formation of communicative competence in this category of students.

Key words: *communicative competence, communicative activities, students with low intellectual development, psychological determinants, psychophysiological determinants, social determinants.*

Стаття надійшла 9 червня 2011 року